

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Uwarunkowania i społeczne czynniki patologii społecznej :
wprowadzenie w problematykę seminarium

Author: Anna Nowak

Citation style: Nowak Anna. (2008). Uwarunkowania i społeczne czynniki patologii społecznej : wprowadzenie w problematykę seminarium. W: A. Czerkawski, A. Nowak (red.), "Wybrane zagadnienia patologii społecznej - implikacje empiryczne" (S. 11-19). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Nowak

Uwarunkowania i społeczne czynniki patologii społecznej Wprowadzenie w problematykę seminarium

W XXI wieku wzrasta zainteresowanie problematyką zachowań i zjawisk patologicznych. Oddając do rąk Czytelnika materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego pt. „Patologia społeczna — rozmiary, tendencje, objawy, profilaktyka — w świetle badań empirycznych”, wydaje się zasadne przywołanie choćby w zarysie zagadnień dotyczących patologii społecznej. Mówiąc o patologii społecznej, należy rozumieć jej dwa ujęcia:

- patologia jako nauka o zjawiskach patologicznych obejmujących etiologię, symptomatologię i profilaktykę;
- patologia jako „zespół zjawisk szkodliwych w sensie indywidualnym lub w sensie grupowym, o określonej genezie, zasięgu społecznym i negatywnych skutkach” (L. Pytka 1999, s. 175).

W socjologicznym ujęciu patologia społeczna oznacza stan zakłócenia równowagi społecznej charakteryzujący się osłabieniem więzi społecznych, społecznego systemu normatywnego i aksjologicznego oraz osłabieniem i rozregulowaniem mechanizmów kontroli społecznej (M. Jarosz 1997, s. 67).

W niniejszym tekście przyjmuje ujęcie Andrzeja Gaberlego, który twierdzi, iż zjawisko patologiczne to zachowanie jednostki mające destrukcyjny wpływ na społeczeństwo lub jego elementy oraz niezgodne z wartościami uznawanymi w danym kręgu kulturowym (A. Gaberle 1993, s. 18). Autor tej definicji zakłada, iż tylko zachowanie może być patologiczne, nie zaś jego wytwory czy konsekwencje, ponadto tylko zachowanie może być

destrukcyjne, nie zaś jego motywy, gdyż tylko ono może przynosić wymierne szkody społeczne; oprócz tego uznanie danego zjawiska za patologiczne zawsze jest związane z wartościowaniem, jednakże zawężonym do danego kręgu kulturowego, gdyż nie wszystkie kultury uznają za naczelne te same wartości (A. G a b e r l e 1993, s. 19—27; zob. też A. N o w a k, E. W y s o c k a 2001).

Przedmiotem analizy naukowców były przyczyny i czynniki warunkujące patologie społeczne. Wyjaśnienia te sprowadzały się do kilku kierunków. Maria Jarosz dzieli nurty i koncepcje analiz patologii społecznej na:

1. Koncepcję dewiacji kulturowej — zakłada się w niej istnienie społeczeństwa zorganizowanego, w którym rozwój kultury jest równomierny i adekwatny do postępu nauki oraz techniki, stąd społeczeństwo, w którym zachowania ludzi opozycyjne wobec przyjętego systemu aksjonormatywnego są akceptowane w niektórych kręgach podkultury, określane jest jako zdeorganizowane — patologiczne.

2. Teoria dezorganizacji społecznej jako stanu konfliktu między wartościami społecznymi o różnym rodowodzie — charakterystycznymi dla społeczeństwa tradycyjnego i współczesnego, wysoko zorganizowanego.

3. Koncepcja patologii społecznej jako stanu zakłócenia więzi międzyludzkich, co uniemożliwia realizację niezbędnych zadań grupowych. Patologię społeczną rozpatruje się w kategoriach dysfunkcjonalności pełnionych ról społecznych, rozbieżności czynników statusu oraz skłonności do nieakceptowanych postaw i zachowań.

4. Teoria patologii społecznej jako stanu dysfunkcji kontroli społecznej, w której zakłada się, iż system społeczny funkcjonuje prawidłowo, gdy obowiązujące normy są klarowne i społecznie aprobowane, zaś zachowania z nimi sprzeczne, spotykają się z konsekwentną i przewidywalną reakcją — sankcją społeczną (zob. M. J a r o s z 1997, s. 64—67).

Bronisław Urban i Brunon Hołyst dokonują systematyzacji teorii patologii społecznej, biorąc pod uwagę kryterium wiedzy, w ramach której są wyjaśniane zjawiska patologiczne społecznie — teorie biologiczne, psychologiczne, socjologiczne. Uwzględniając kryterium dziedziny wiedzy analizy czynników warunkujących, patologie społeczne sprowadzały się do trzech kierunków:

1. Biopsychologicznego — czynniki sprawcze, jak uważali przedstawiciele tego kierunku, tkwią w zaburzeniach genetycznych, somatycznych, fizjologicznych, psychicznych i hormonalnych jednostki.

2. Socjologiczno-kulturowego — determinanty tkwią w warunkach życia społecznego przy uwzględnieniu czynników tkwiących w środowisku społecznym, makrospołecznym, regionalnym, mikrospołecznym, a także kulturowym.

3. Eklektycznego — czynniki tkwią w jednostce, jej aktywności i w otoczeniu społecznym (zob. T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz, red. 2003, s. 10).

Można stwierdzić, iż każdy okres (epoka) dostarczała kolejnych czynników czy czynników jakościowo innych — sprzyjających pojawianiu się nowych zjawisk patologicznych społecznie. Zrozumienie istoty i uwarunkowań patologii społecznej wymaga analizy ich przejawów (bardzo zróżnicowanych) w konkretnych kontekstach społecznych. Trudno jest współcześnie analizować uwarunkowania zjawisk i zachowań patologicznych społecznie, zwłaszcza ze względu na ich różnorodność i złożoność. W tym artykule chciałabym jedynie naświetlić tło rozważań prowadzonych przez autorów — uczestników seminarium, a dotyczących bardzo zróżnicowanych zachowań patologicznych społecznie (nie będzie to analiza przyczynowo-skutkowa).

Okres transformacji ustrojowej był źródłem wielu wyzwań i zagrożeń dla jednostki, grup społecznych, społeczeństwa. W 1989 roku w Polsce rozpoczął się proces transformacji ustrojowej — stopniowo zastępowano mechanizmy realnego socjalizmu mechanizmami charakterystycznymi dla demokracji parlamentarnej i gospodarki rynkowej. Cechy okresu przejściowego znakomicie zanalizowała Janina Frenzel-Zagórska na łamach „Kultury i Społeczeństwa” (1994, nr 4). Zwraca uwagę między innymi na to, iż nie zniszczono gospodarki nakazowo-rozdzielczej; powszechnie gwarantowano zatrudnienie i świadczenia socjalne, jednak na niskim poziomie; odziedziczona została struktura społeczna realnego socjalizmu oraz antytransformacyjna struktura interesów grupowych; odziedziczono społeczeństwo o nieodpowiedniej strukturze wykształcenia (choć wysokim poziomie). Występował niedobór dóbr i usług, a energia ukierunkowana była na zdobywanie, załatwianie.

Sądzę, że właściwie identyfikują problemy społeczne powstałe w ciągu ostatnich lat Krzysztof Czekaj, Krzysztof Gorlach, Małgorzata Leśniak (1996, s. 161—167). Były to, po pierwsze, problemy instytucjonalne — polegające na nieprzystosowaniu się struktur społecznych, w tym instytucji, do zaistniałej sytuacji społecznej, co powodowało nieadekwatność działań tych instytucji. Długotrwałe oczekiwania na zmiany legislacyjne. Po drugie, były to problemy stratyfikacyjne — polegające na powstawaniu nowego typu nierówności społecznych, co spowodowało biedę, ubóstwo, poczucie bezradności. Po trzecie, ujawniły się problemy nieprzystosowania społecznego — polegające na niedostosowaniu jednostek do nowej sytuacji społecznej, co skutkowało pojawieniem się zwiększonej liczby stanów frustracyjnych, w konsekwencji zaś prowadziło do pojawienia się chorób psychicznych, alkoholizmu, narkomanii. Po czwarte, nasiliły się problemy go-

spodarcze i ustrojowe, polegające na redukcji uczestnictwa państwa w podejmowaniu decyzji gospodarczych, odchodzeniu od systemu nakazowo-rozdzielczego na korzyść wolnego rynku. Po piąte, problemy polityczne i społeczne — polegające na odchodzeniu od systemu monopolistycznego ku wielopartyjnemu oraz zwiększaniu znaczenia i liczby instytucji pozarządowych. Po szóste, pojawiły się problemy decyzyjne wynikające z decentralizacji władzy, czemu towarzyszył wzrost znaczenia instytucji samorządowych, które nie zawsze były do tego przygotowane.

Współcześnie napotykamy różnorodne napięcia, konflikty, kolizje, starcia, działania konfrontacyjne czy kryzysy — napotykamy tak zwane relacje dysonansowe zachodzące na różnym tle. Jak zauważa Stanisław Kawula, spotykamy się z nimi w rodzinie własnej, w życiu zawodowym, dostrzegamy je w podziałach społecznych, w różnicach politycznych, w wyzwaniach społeczno-ekonomicznych oraz nieprzerwanie trwających konfliktach zbrojnych, łącznie z istnieniem mobbingu w miejscu pracy, przemocą w rodzinie (S. Kawula 2006, s. 82).

Zmiana społeczna spowodowała, że jednostka i grupy społeczne funkcjonują w społeczeństwie ryzyka. Społeczeństwo ryzyka (*risk society*) to takie społeczeństwo, w którym zachodzące przemiany, funkcjonujące mechanizmy oraz powoływane instytucje w dużym stopniu potencjalnie lub rzeczywiście zagrażają obywatelom, gdyż nie dają im pewności egzystencjalnej na przyszłość (S. Kawula 2006, s. 83).

Ryzyko wynika z procesu gwałtownych przemian modernizacyjnych oraz globalizacyjnych i ma często charakter zinstytucjonalizowany. Wiąże się z koniecznością funkcjonowania jednostek i grup społecznych w sytuacjach trudności przewidywania — co do skutków — wyborów indywidualnych i zbiorowych. Zmiana społeczna ma bowiem różne społeczne skutki. Z jednej strony, jest nadzieją na modernizację wielu obszarów życia społecznego i postęp, z drugiej zaś strony — przynosi kryzys wartości i uznawanych sposobów oraz wzorów zachowań określanych w socjologii jako anomia społeczna (U. Beck 2002; A. Radziewicz-Winnicki 2004).

Współczesne pluralistyczne społeczeństwo charakteryzuje się wielością norm i wartości. Pozostają one często w relacjach konfliktowych. Człowiek zmuszany jest często do zadośćuczynienia wymaganiom różnych grup, do których należy. Wymagania te są nierzadko sprzeczne. Sprzeczności te i konflikty stanowią źródło nacisków na jednostkę (E. Bielecki 1999, s. 152). Z jednej strony, można zaobserwować ludzi, którzy zdobyli niewyobrażalny awans, można wskazać wiele przykładów bogacenia się i niezasłużonych karier, z drugiej strony dostrzegamy bariery na drodze do realizacji planów i aspiracji życiowych, co prowadzi do „relatywnej depriwacji”

i różnorodnych napięć, które można traktować jako szeroki zakres uwarunkowań zachowań dewiacyjnych (B. Urban 2000, s. 10).

U tych, którym się nie powiedzie, nieposiadających sił, środków, możliwości będą narastały: frustracja, agresja, ubóstwo, poczucie marginalizacji, a swoistą drogą ucieczki od problemów dnia codziennego będą różne przejawy patologii społecznej, zwłaszcza alkoholizm. W analizach dotyczących uwarunkowań zjawisk patologicznych społecznie dużą rolę przypisuje się czynnikom ekonomicznym. Dążenie do osiągnięcia ilościowych celów gospodarczych doprowadziło między innymi do ubóstwa, korupcji, różnych postaci przestępczości (zob. U. Świętochowska 1997). Ważnym i niezaprzeczalnym społecznym czynnikiem rodzącym wtórne patologie społeczne jest bezrobocie. Z diagnozy sytuacji wynika, że będą narastały różnice między światem zamożnych a światem biednych. „Globalizacja prowadzi do zwiększania różnic między centrum a peryferiami” (E. Wnuk-Lipiński 2004, s. 70). Jak przypuszcza E. Wnuk-Lipiński (2004), globalizacja ekonomii i dalszy postęp technologiczny w krajach bogatych doprowadzą do jeszcze większego oddalenia krajów centrum i peryferii. Wydaje się, że na peryferiach globalizacji jedyną dziś alternatywą dla marginalizacji ekonomicznej, politycznej, kulturowej jest zorganizowana przestępczość. Innym przejawem nierównowagi między światem bogatych i biednych — jak zauważa Urszula Świętochowska — będzie wzrost ruchu migracyjnego, rosnące miasta świata — przeludnione, w których będą ludzie o różnych wzorach kulturowych, różnym pochodzeniu etnicznym, różnej religii, gdzie zakłócona będzie kontrola społeczna, brak więzi międzyludzkich, co będzie powodowało napięcia społeczne (U. Świętochowska 1997).

Warto wymienić także inne czynniki sprzyjające patologii społecznej, takie jak: otwarcie granic, liberalizacja prawa, zmniejszenie roli społecznej i załamanie się zaufania obywateli do instytucji kontroli społecznej, wycofanie się z idei państwa opiekuńczego, inwazja kultury masowej, działanie praw rynku w kulturze. Badając czynniki środowiskowe, mające znaczenie predykatywne dla procesu patologizacji, należy zidentyfikować czynniki o znaczeniu destruktywnym, w szczególności w obrębie rodziny i grupy rówieśniczej. W literaturze socjologicznej i pedagogicznej wymienia się wiele czynników dezintegrujących życie rodzinne. Jako podłoże tych czynników wyróżnia się makrospołeczne i mikrospołeczne przyczyny. W pierwszej grupie wskazać można na uboczne skutki urbanizacji, industrializacji i globalizacji. Procesom tym towarzyszą takie zjawiska, jak: znaczne osłabienie kontroli społecznej, anonimowość życia jednostki, przemiany więzi społecznej, wykluczenie społeczne jednostek i grup społecznych. W drugiej grupie przede wszystkim wymieniane są: alkoholizm, bezrobocie, ubóstwo,

niepełność rodziny, rozwody, niezgodne pożycie małżeńskie, trudne warunki materialne i mieszkaniowe rodziny, nieudolność wychowawcza rodziców, brak czasu warunkujący niewłaściwą organizację życia rodziny, przemoc w rodzinie, nieuleczalna lub obłożna choroba, śmierć rodzica. Zagrożeniem dla prawidłowego rozwoju członków rodziny jest niekorzystny syndrom sytuacyjny w życiu rodziny, czyli splot negatywnych cech statusu ekonomicznego, społecznego i kulturalnego w funkcjonowaniu konkretnej rodziny (S. K a w u l a 2006, s. 88).

Zbigniew Tyszk a zwraca uwagę na następujące przeobrażenia socjalizacyjno-wychowawcze rodzin (Z. T y s z k a 2002, s. 83—85):

- wewnątrzrodzinna dezintegracja socjalizacji;
- osłabienie więzi wspólnotowej;
- wzrost atomizacji społecznej wywołującej anonimowość jednostek na zewnątrz rodziny;
- osłabienie autorytetów rodzinnych — wzrost konkurencyjności autorytetów kreowanych przez mass media;
- umasowienie pracy kobiet, co wywołało przesunięcia w pozycjach i rolach wewnątrzrodzinnych;
- ograniczenie dietności;
- rozwój procesu atomizacji i indywidualizacji jednostek skutkujący wzrostem poczucia wolności jednostek, swobody rozwoju i egzystencji, możliwości samorealizacyjnych; w warunkach zmniejszonej kontroli powstaje niebezpieczeństwo dewiacji;
- zmniejszanie się spójności i dezintegracji rodzin;
- pluralizacja świata wartości;
- braki w przygotowaniu rodziców do radzenia sobie z problemami wychowawczymi;
- wzrost liczby rodzin problemowych i patologicznych — dokonuje się patologizacja jednostek wywołująca patologizację rodzin i społeczeństw; powstaje błędne „samonapędzające się” koło patologizacji.

Andrzej Baładynowicz podaje, za Loeber i Stouthamer-Loeber, elementy rodzinne powiązane z zachowaniem dewiacyjnym wśród dzieci i młodzieży. Wyniki analizy dały podstawę do sformułowania następujących czterech paradygmatów. „Dewiacja wśród młodzieży powstaje:

1. Z powodu lekceważenia dziecka w okresie dzieciństwa i dojrzewania — paradygmat lekceważenia.
2. Gdy związek rodziców i dziecka wyznaczany jest przez silną wzajemną opozycję czy konflikt — paradygmat konfliktu.
3. W wyniku tego, że rodzice dziecka są »dewiacyjni« w postawie, jaką przyjmują, i zachowaniami się względem dziecka, przez co dostarczają mu wzorów negatywnych ról — paradygmat zachowań i postaw dewiacyjnych.

4. Z powodu rozbicia rodziny (np. rozwód, choroba, śmierć itp.) — paradigmat zniszczenia”.

Autorzy stwierdzili także, że rodziny, których dzieci wykazują zachowania dewiacyjne, narażone były na działanie któregoś z tych paradygmatów (zob. szerzej A. Bałandynowicz 2001, s. 246).

Współcześnie — jak zauważa B. Urban — dochodzi też do weryfikacji czynników wewnątrzrodzinnych i ich znaczenia jako predyktorów patologii. Testuje się wpływ zgeneralizowanych oddziaływań rodziców na dzieci w postaci tak zwanych stylów wychowawczych lub kontroli rodzicielskiej. Szczególne znaczenie mają czynniki kształtujące więź dziecka z rówieśnikami i rodzicami decydujące o głębokich interakcjach społecznych w okresie preadolescencyjnym. Czynniki te wiążą się z podstawowymi potrzebami dziecka, a ich układy i stopień nasilenia mają znaczenie predykatywne w rozwoju zachowań dewiacyjnych (B. Urban 2001, s. 100).

Z prowadzonych przeze mnie w 2006 roku badań ankietowych wśród licealistów z Siemianowic Śląskich ($N = 120$) wynika, że czynnikami decydującymi o prawidłowym funkcjonowaniu rodziny są, ich zdaniem, stabilna sytuacja finansowa i dobre warunki mieszkaniowe, co pozwala rodzinie żyć na dobrym poziomie. Równie ważne są: więź emocjonalna, miłość i umiejętność porozumiewania się. Licealiści wymieniali również więź seksualną i wierność małżeńską oraz w grupie „inne czynniki”: wspólne zainteresowania, wspólne spędzanie czasu wolnego. Wśród zagrożeń współczesnej rodziny trudna sytuacja na rynku pracy uplasowała się na pierwszym miejscu, na drugim — media, na trzecim miejscu — choroby cywilizacyjne i przemoc w rodzinie. Badani stwierdzili, że najbardziej zagrożoną sferą funkcjonowania rodziny jest sfera emocjonalna, co wiąże się, ich zdaniem, z brakiem więzi emocjonalnej lub oziębłością emocjonalną występującą w kontaktach między członkami rodziny oraz sfera komunikacji międzyludzkiej, co związane jest z niedojrzałością emocjonalną członków rodziny. Badani przyznali, że nie doświadczają we własnych rodzinach satysfakcjonującej komunikacji. Licealiści wymienili również rozwody, upadek autorytetów, pracę zawodową kobiet i coraz mniejszą kontrolę dzieci przez rodziców (A. Nowak 2007).

Istotną rolę wśród predyktorów zachowań patologicznych odgrywa szkoła. Rozpatrując patogenną rolę szkoły w powstawaniu zaburzeń rozwoju dziecka, należy, zdaniem Adama i Natalii Stankowskich, potraktować szkołę trojako:

- jako pierwotną przyczynę zaburzeń rozwoju;
- jako miejsce ujawniania się istniejącego już zaburzenia rozwoju;
- jako jedno z ogniw w złożonym procesie patologizacji dziecka, jeśli staje się miejscem jego porażek oraz przeżywanych niepowodzeń (A. Stankowski i N. Stankowska 2000).

Wydaje się, iż współcześnie szkoła w sposób niezadowolający wywiązuje się ze swej funkcji socjalizacyjnej, co łączy się z takimi czynnikami, jak: przeludnienie klas, złe warunki lokalowe, niewłaściwy klimat wychowawczy, niewłaściwy sposób realizacji wymagań szkolnych, dominacja przestarzałych metod pracy z uczniami, niewłaściwe relacje między uczniami (częste akty przemocy i agresji) oraz przedmiotowe relacje pomiędzy nauczycielami i uczniami, brak lub niskie kwalifikacje nauczycieli, brak współpracy rodziny i szkoły, niepowodzenia szkolne uczniów, wagary, pozbawienie szkoły instrumentów w odniesieniu do zachowań uczniów i inne.

Wydaje się, iż współcześnie wobec wielości i różnorodności czynników mogących wywierać bezpośredni lub pośredni wpływ na zachowania i zjawiska patologiczne społecznie ich zidentyfikowanie nie jest możliwe. Tekst ten stanowi jedynie próbę takiej analizy.

Bibliografia

- Bałańdynamowicz A., 2001: *Rodzina, sąsiedztwo i dewiacja młodzieży*. W: *Dewiacje wśród młodzieży. Osobowościowe i społeczne predykatory zachowań przestępczych*. Red. B. Urban. Kraków.
- Beck U., 2002: *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa.
- Bielicki E., 1999: *Anomia jako współczesna kategoria dezorganizacji społecznej*. W: *Utrudnienia adaptacyjne młodego pokolenia*. Red. T. Sołtysiak, M. Kowalczyk-Jamnicka. Bydgoszcz.
- Czekaj K., Gorlach K., Leśniak M., 1996: *Labirynty współczesnego społeczeństwa*. Warszawa.
- Frentzel-Zagórska J., 1994: *Demokracja, elity polityczne i nerwica transformacyjna*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- Gaberle A., 1993: *Patologia społeczna*. Warszawa.
- Jarosz M., 1997: *Samobójstwa*. Warszawa.
- Kawula S., 2006: *Kształty rodziny współczesnej*. Toruń.
- Nowak A., 2007: *Zagrożenia i przejawy patologii we współczesnych rodzinach polskich w opinii młodzieży licealnej*. W: *Wybrane zagadnienia patologii społecznej i resocjalizacji*. Red. A. Czerkawski, A. Nowak. Katowice.
- Nowak A., Wysocka E., 2001: *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie*. Katowice.
- Pytka L., 1999: *Patologia społeczna*. W: *Elementarne pojęcia patologii społecznej i pracy socjalnej*. Red. T. Pilch, D. Lalak. Warszawa.
- Radziejewicz-Winnicki A., 2004: *Spółczesność w trakcie zmiany*. Gdańsk.
- Sołtysiak T., Sudar-Malukiewicz J., red., 2003: *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*. Bydgoszcz.
- Stankowski A., Stankowska N., 2000: *Szkoła a zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży*. W: *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*. Red. A. Nowak. Kraków.

-
- Świętochowska U., 1997: *Patologie cywilizacji współczesnej*. Toruń.
- Tyszk a Z., 2002: *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań.
- Urban B., 2000: *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków.
- Urban B., 2001: *Osobowościowe i społeczne predykatory zachowań przestępczych*. W: *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Red. B. Urban. Kraków.
- Wnuk-Lipiński E., 2004: *Świat międzyepoki*. Kraków.